

Павло Ямчук

Одеський державний університет внутрішніх справ, Україна
Уманський національний університет садівництва, Україна

УКРАЇНСЬКИЙ ДУХОВНО-БУТТЄВИЙ КОНТЕКСТ ДОБИ РАДИКАЛЬНОГО ПОСТПРОСВІТНИЦТВА В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ПРОВІДНИХ МИТЦІВ-МИСЛИТЕЛІВ 1910 – 1920-х років

У пропонованій статті досліджується феномен сприйняття української реальності зламних часів з різних аксіологічно-світоглядних диспозицій провідними мислителями й митцями тогочасної доби: В. Короленком, В. Вернадським, В. Винниченком та М. Булгаковим. Окремо означається ціннісно-сміслова перспектива розгортання їхнього мислення й візійності в українському та європейському контекстах.

Українська ідея віддавна перебуває в особливому універсумові, що не долається тимчасовою минущистю. Її умовна недосконалість, позірنا невиробленість чи невизначеність можуть ввести в оману лише неглибокого спостережника чи й дослідника. Так само, як щирість та відсутність лукавого мудрування, що декому здавалося відсутністю риторичної вправності в мові перших християнських святих, дозволяла позірно премудрим фарисеям вести мову про нелогічність, необґрунтованість соціальної позиції християнина. Фарисеї ці та їхня лукава премудрість вже давно стерлися з лиця землі, а від самої природи своєї нелукаве християнство та його святі як були, так і є й, певно, будуть, сіллю людського буття в Старому й Новому світі. Адже якби саме духовна, а не минущо-риторична недосконалість й справді мала місце в універсумові національної ідейно-буттєвої ідентичності, то годі було б говорити не те, що про тисячолітнє тривання української християнської цивілізаційної одиниці, з її мовою, культурою, звичаєвістю та традиціями, переданими з покоління в покоління, а й про тривання української ідентичності, обмежене хоч би кількома десятиліттями.

Отже, на науково-концептуальному рівні слід вести ґрунтовну розмову про філософське осмислення феномену універсальної у своїй відкритості до світу української національної ідеї, екстрапольованої у своєму аксіологічному збагаченні й розгортанні на всі соціально-історичні рівні від святокиївських часів до перспективи. Слід вести мову про осмислення, структуроване у ціннісно-сміслових диспозиціях, не обмежених минушими категоріями, виявлене в таких універсалиях, де вплив українського розуміння й смислового оприсутнення християнства поширюється навіть там і тоді, коли з буттєво-примітивізованого погляду це видається неможливим. «Дух нашої давнини», як визначив колись тривання української ідентичності Д. Донцов, полягає й у особливій відкритості до різних рецептивних полів при строгому збереженні власного християнського передання й визначених ним світоглядно-буттєвих традицій і звичаєвості. Саме ці універсалії й приваблювали до українського культурного обширу людей різного національного або соціокультурного, соціоментального походження – від митрополита Петра Могили до Дмитра Донцова й В'ячеслава Липинського.

Володимир Короленко у плеяді таких мислителів і діячів посідає одне з чільних, одне з найбільш шанованих місць. Як вдумливий та небайдужий одночасно до України як цивілізаційного феномену й спроб становлення у зламну добу 1917 – 1921 років на теренах Російського громадянського суспільства, побудови демократично-правових засад розвитку суспільності, мислитель-спостережник, він безпосередньо відчував українську духовно-культурну ідентичність як особливу, через особистісно-культурну ціннісну

систему світоглядних координат, усвідомлену реальність, де на іманентно християнській людинолюбській основі (як сину своєї доби В. Короленкові було ближчим визначення цієї основи як гуманістичної) сполучаються різні аспекти духовно-інтелектуального буття особистості й суспільства, де іманентно-аксіоматичними є демократичні засади розвитку індивідуальності, яка не піддається тискові ззовні, а прагне у той чи інший спосіб обстоювати власні пріоритети, власні права і свободи та їх розуміння. Саме демократична, на шанобливому до кожної особистості християнському началі заснована, природа української звичаєвості, українських уявлень про право, закон, соціальний устрій, передана, а радше – консервативно збережена українцями, попри війни, зміни влади, чужі режими, з покоління в покоління, приваблювала В. Короленка як філософа, змушувала його пильно й зацікавлено вдивлятися в зневажене в імперії саме внаслідок своєї альтернативності їй, українське начало.

Україна як цивілізаційний феномен в часи панування революційно-радикального постпросвітництва, як і в часи самодержавної імперії, завжди становила світоглядно-буттєву альтернативу. Філософське пояснення такому позірному парадоксові знаходимо у оригінального мислителя й сучасника В. Короленка – Д.С. Мережковського, який, осмислюючи витoki російської революції, звернувся до вивчення досвіду її попередниці – Французької революції та її вершинного наслідку – феномена Наполеона, зазначивши: «Я – Французька Революція», – говорить він на початку імперії, а в кінці: «Імперія є революція». Революція – душа імперії, її динаміка. Нею рухається вона як тіло душею» [1, с. 19]. У наведеному міркуванні можна знайти відповідь на запитання, чому В.Г. Короленко, а з ним і багато його україноцентричних однодумців від академіка В. Вернадського до академіка С. Єфремова, був настільки послідовним у обстоюванні альтернативних як імперському, так і революційно-постпросвітницькому началу типів духовного й соціального буття, чому йому однаково чужими були й Олександр III – уособлення самодержавно-монархічної влади, на вірність якому він відмовився присягати в молодості, та нібито антиподи цієї влади – більшовики, що їх мислитель гостро критикував вже на схилі літ.

Революція не просто є душею імперії, вона, в радикально-постпросвітницькому розумінні, є її суттю, адже й та й інша несуть з собою гноблення або й знищення всіх незгодних з нею. Особливо ж тих, хто здатен репрезентувати Іншість у вищому сенсі як альтернативу засадам соціального устрою й самому духові доби. Отже, здатен запропонувати різні форми світоглядно-буттєвих альтернатив насильницькому (від бюрократично-репресивного апарату до білих і червоних терорів, викликаних революційною доцільністю й правосвідомістю) нівелюванню сутності всього, що не є імперією, що не є революцією. Саме тому наполеонівський вислів «Французька революція – це я» не лише продовжує на новому, позначеному впливом ідей атеїстичного Просвітництва, етапі історії відому максимуму Людовіка XIV «Держава – це я», а й наповнює її глибшим змістом, де «імперія» тотожна «революції», адже обидві мають тотальний характер, обидві мають в центрі абсолютизований панівною ідеологією симулякр святості (імператора, революційних ідеалів, живого чи мертвого революційного диктатора), обидві ставлять себе минутих, вище від вічного Бога й одвічних, Богом даних законів, обидві прагнуть підкорити якомога більше територій та народів, зневажаючи людину, суспільність, громадянські права і свободи.

Певне через це, В.Г. Короленко, якого, як ми вже зазначали в одній із статей, марксистська філософія атестувала як «консерватора», що йому любий «провінційний затишок» (А. Лаврецький), а ми, не полемізуючи з цим загалом слухним твердженням, відносимо до особливого типу вітчизняних філософів, що для них громадянське суспільство, базоване на народних традиціях, звичаєвості та фундованому на цих засадах законі, завжди було найвищою цінністю. В.Г. Короленко так цікавився українством як феноменом, де бачив не лише «альтернативу барикад» (Л.В. Костенко), а й альтернативу як імперії, так і революції. Як ми зазначили вище, такий пошук був притаманним багатьом

російським інтелігентам – сучасникам В. Короленка, для яких пошана до особистості становила неперебутню цінність. Зосібна, така щира зацікавленість українським христонаслідувальним началом як альтернативним імперії, так і добі революційно-тоталітарного терору громадянсько-державотворчим джерелом справжньої демократії була органічно притаманною не лише авторові «Листів до Луначарського», а й його родичу – україноцентричному (посада першого Президента ВУАН вочевидь засвідчує це) вченому-природознавцю й глибокому філософу, автору концепції ноосфери – В.І. Вернадському. В.І. Вернадський, як засвідчують його «Щоденники» й листування, дуже прихильно ставився як до В.Г. Короленка особисто, так і до своєї, спільної з ним, родової української шляхетної приналежності.

Є прикметним, що вже на схилі літ, в записові від 27 травня 1942 року академік занотовує в «Щоденнику»: «Постійно прочитую Біблію... Інтерес до історії Церкви мене зацікавив після переїзду до Петербурга... В зв'язку з українськими зацікавленнями я розшукував українські переклади» [2, с. 247-248]. І далі, вже в 1943 році, схвалює участь свого сина – на той час емігранта, Г.В. Вернадського у виданні в США книги затаврованого в ССРСР як буржуазно-націоналістичного історика Михайла Грушевського: «Георгій... дав передмову до англійського перекладу... популярної книжки М.С. Грушевського “М. Hrushevsky. A history of Ukraine. Preface by George Vernadsky”...» [2, с. 383]. Останнє, нехай і щоденникове, проте ж небезпечне в контексті доби міркування (відомо ж, яку фатальну роль відіграло вилучення «Щоденника» іншого академіка ВУАН С.О. Єфремова на процесі СБУ) засвідчує, зосібна, те, що інтерес до України та її історії, культури й світогляду ніколи не полишав обрії наукових та й суто людських зацікавлень В.І. Вернадського, а прагнення поширювати правдиве знання про український феномен було сильнішим від усвідомлення небезпеки тоталітарних репресій щодо нього особисто та його родини. Навпаки – усвідомлення вагомості того, що його син долучився до поширення у науковому англосовітовому світі справжніх знань про Україну переймає всесвітньо відомого вченого певною гордістю. Свідченням цьому для уважного дослідника – читача щоденникових нотаток В.І. Вернадського, що повинен, заради поглибленого розуміння контексту, зважати на щонайменші нюанси висловлювань, є шанобливі ініціали «М.С.», додані до опального тоді прізвища Грушевського, яке, поруч з прізвищами Скоропадського й, особливо – Петлюри, часто писалися в радянському контексті зі зневажливо-малої літери.

Українська ідентичність як цивілізаційна універсалія, український, особливий своєю цивілізаційною значимістю, смисловий дискурс вабив В. Вернадського як мислителя так само, як приваблювала дана ціннісно-смислова площина й В. Короленка, який також прагнув осягнути українську філософсько-буттєву terra incognita, окреслити, принаймні, обшири її безмежності. Але якщо В. Вернадський робить такий запис, так би мовити з віддалі часу й літ, перебуваючи в російській провінції вже під час II Світової війни, то В. Короленкові доводилося осмислювати цю складну ціннісно-смислову парадигму під час герця імперії й революції з Україною. Український філософсько-буттєвий дискурс вабив не лише світоглядно близькими і В. Короленкові й В. Вернадському аксіологічними домінантами, а й приваблював саме своєю іманентною неактуалізованістю у світі, що рухався в той історичний час суттєво відмінними магістральними шляхами.

Це твердження може дати відповідь на питання, чому російськомовні вчені, філософи, публіцисти різних спрямувань у зазначений період з граничною увагою ставилися до всіх знакових проявів української ментальності, до всіх вимірів «української душі». Певне через це як митця-мислителя християнсько-гуманістичного спрямування В. Короленка цікавить унікально-особлива форма українського опору більшовицько-денікінському насильству. Опору, що його *не чинила* українська громада. Не чинила саме внаслідок, як визначало багато самовидців подій, надмірної покірності, або, точніше було б

сказати, внаслідок в історичній практиці проявленого християнського смирення. Це смирення у духовно-філософському сенсі походить від христонаслідувальної традиції, що йде від національної духовної ідентичності – перших святокиївських мучеників – Бориса і Гліба. Як світський, а не духовний мислитель, Короленко не розуміє в деякі моменти своїх міркувань такого, з його точки зору, поширеного в різних верствах українського суспільства, християнського смирення, проявленого у відповідь на підступне, а часто зухвале насильство. У різних контекстах щоденникових нотаток він навіть вимагає від українців чинити хоч би якийсь опір тотальному нищенню свого народу. Це питання й справді є базисним, якщо осмислювати антитезу між революційно-імперською реальністю з її зневагою до загальнолюдських цінностей та світоглядно-буттєвим дискурсом української цивілізаційної одиниці.

Як і В. Вернадський (до слова – автор крилатого заклик «Зберегти українців») В. Короленко не розуміє, чому великий народ з багатою тисячолітньою історією так пасивно опирається цілковито чужій йому теорії й практиці червоного й білого терорів. Ключем же до розгадки такого жертвовного христоцентричного смирення українців, на наш погляд, є цікава аналогія між діями українців у вирі революції та воєн і християнською філософією Ф.М. Достоевського. Аналогія, що її проводить на ціннісно-архетипному рівні у своїх п'єсах «Белая гвардия» та «Дни Турбиных» драматург, якого, на відміну від В. Короленка та В. Вернадського, у прихильності до українського національно-визвольного руху запідозрити надто важко, адже навіть слово «Петлюра» для цього митця є синонімом лайки. З вуст героїв цих п'єс (найчастіше – Мишлаєвського) повсякчас лунають гнівно-глузливі закиди на адресу Достоевського та... українських «мужичков-богоносцев», які мають цікаве, як на сьогоднішній день, світоглядно-інтерпретаційне поле.

Світоглядно вартісним є саме поєднання, що звучить з вуст Мишлаєвського в його відвертому монолозі, де рефреном лунає дещо дивне як на елітарну суспільну верству – шляхетне офіцерство, заклинання-заклик: «Петлюру... поймають да повесить... Повесить, повесить, повесить... Единственное спасение – всех повесить. Алексей – Вы знаете, кого надо раньше повесить, чем Петлюру?... вашего гетмана... именно за устройство этой миленькой Украины... Полгода он издевался над всеми нами... Кто терроризировал население этим гнусным языком, которого и на свете не существует?... Кто развел эту мразь с хвостами на головах... Мышлаевский – А... Богоносцы... Достоевский... Вот кого повесить. Достоевского повесить!» [3, с. 50-51]. У наведеному діалозі видаються вартими уваги кілька диспозицій, серед яких найбільш масштабною з філософської точки зору є асоціативна аналогія між трьома іменами-символами: «гетьман», «Петлюра» та «Достоевський». Власне, у свідомості героїв, а певне ж і самого автора, оскільки герої позитивні, а один з них, Алексей Турбін, який вимагає повісити гетьмана, за фахом – представник найгуманнішої професії – лікар (до слова – як і сам М. Булгаков) ці три символи є тотожними за своїм значенням.

Саме їх, Достоевського, певне, як натхненника, а інших двох як організаторів та виконавців мріють повісити шляхетні офіцери. Але цікавим є те, що Достоевський для Турбіна і Мишлаєвського огидний не чим іншим, а саме його теорією христолюбивого народу, народу-богоносця, який у свідомості кола Турбіних асоціюється через архетипізовані образи-символи Петлюри та Скоропадського з «мразью с хвостами на головах», з «гнусним языком», якого, попри те, що ним на той час розмовляли десятки мільйонів українців, «на свете не существует» тощо. Достоевський у свідомості родини Турбіних і Мишлаєвського, на перший погляд, парадоксальним чином асоціюється з пробудженням української нації. Парадоксальність тут полягає в тому, що всім відомі світоглядні ідеї публіциста Достоевського часто тоді заважали побачити філософські ідеї, висловлені в його *романістиці*. А філософія романів зокрема передбачала пробудження в народі потягу до будівництва свого громадського та державного життя саме на християнських,

боголюбивих началах. Вочевидь, саме таке прагнення будувати українську християнську за суттю державність, де моральність ставала б конституційованою основою законності та відповідала заснованим на цих самих принципах християнської моральності традиціям, звичаєвості та іншим нормам соціальної поведінки і побачили герої п'єси «Біла гвардія» в намірах «мрази с хвостами на головах». Побачили й обурилися до нестями, адже це суперечило їхній природі, їхньому єству та й зрештою, самому духові як революційної доби, так і імперському мисленню.

Привертає увагу й те, що символізують це прагнення саме гетьман Скоропадський, який, як відомо, перебував під помітним впливом християнсько-консервативних кіл (зокрема видатного філософа-консерватора В. Липинського), та С. Петлюра – найбільш послідовний з діячів УНР прихильник національної незбільшовиченої за духом і єством державності. Невипадково ж Турбін та Мишлаєвський не пропонують повісити, скажімо, В. Винниченка, адже його керівна діяльність у національній державності була надто далекою від намірів мільйонів українців, але водночас, надто близькою до соціалістично-більшовицьких устремлінь, жертвою яких незабаром стала вся Україна. Цікаво, що міркуючи про еволюцію В. Винниченка саме як політика, у своєму «Щоденнику» В. Короленко з гіркотою зазначив: «В. Винниченко обернувся на більшовика» [4, с. 290].

І, далі, співчутливо до С. Петлюри, що зайняв суттєво відмінну від Винниченкового соціалізму, християнсько-громадську, а відтак, визначену нею національно-державницьку позицію, та вже на той час (травень 1920 року) зазнав буттєвої поразки в боротьбі за українську свободу, подає негативний коментар до заяви польського міністра Патека, що «в Польщі ніхто з Петлюрою не розмовляє як з політичним діячем» [4, с. 290]: «Дивна заява з боку польського міністра, уряд якого все ж хоче “використати” Петлюру. Чи не так?» [4, с. 290]. Як моральний мислитель В. Короленко завжди, у будь-яких історичних обставинах, перебував не просто на боці скривджених особистостей, а й на боці скривджених або зраджених державностей, які мали би захищати духовні та національні права цих особистостей, що складають собою пригнічені народи.

Для Турбінних такі громадські діячі та філософи, як В. Короленко, попри їхній громадський авторитет у всій Росії, є сутнісно ворожими, адже вони мислять інакше, ніж декларується минущо-буттєвими приписами, вони живуть і діють за законами християнського кордоцентризму. В той самий час, такі політики, як В. Винниченко, попри їхню часто декларовану приналежність до українства, світоглядно не перебувають на спільних засадах зі своїм народом. У даному контексті для гуманітаріїв різних спеціалізацій є цікавим, що і М. Булгаков і В. Винниченко правдиво, саме як непересічні драматурги, відтворили реальність цієї доби, звісно ж, з кардинально антитетичних позицій. В. Винниченко, зосібна, у драмі «Між двох сил», де з вуст батька родини Сліпченків – Микити лунає прямиий заклик: «Бороніть нашу землю, нашу державу, наш темний народ од ворогів його» [5, с. 28]. Пристрасний заклик батька не лише ясно співвідноситься із парадигмою певної патріархальності, де саме в думках патріарха родини міститься сакральна істина, а й має в основі дещо більше. Йдеться про відчуття приреченості на даному історичному етапі боротьби за українську землю і державу. Також дане висловлювання прямо асоціюється зі славетним Мазепиним «а за віру хоч умріте, і вольностей бороніте».

Слова ж батька про свій народ як «темний» не слід розглядати у сенсі оповитості нашого народу духовною темрявою (багатосотлітнє повсякденне життя мільйонів українців за законами Христової віри доводить, що це не так), а слід трактувати лише як соціальну темноту, в якій український народ на той час перебуває. Ця темнота в добу радикального постпросвітництва видавала себе, мов Люцифер, за світло нових соціалістичних ідей. Проте, ці ідеї принесли в Україну не звільнення, а навпаки – стократ страшніше закріпачення. Народ, який піддавшись привнесеній з-за меж Вітчизни облуді та ідейній омані вселюдського щастя без Бога, який тимчасово довірився ідеологам, відс-

тупивши від віри в Бога й у одвічні традиції предків, на яких і лише на яких, слід будувати нову Українську державу для Микити Сліпченка і є темним, є закріпаченим особливим ідейним кріпацтвом, духовним невіглаством. Тому його оборона – не лише військово-буттєвий, а передусім – духовний герць, що його слід провадити. Саме цей герць й несе істинне звільнення від облуди, а отже – дає спасіння кожній заблукалій вівці з Христової отари незалежно від того, чи є цією вівцею окрема особистість, а чи є нею велика частина великого народу.

Істотно інше художнє розуміння української історичної реальності тих часів репрезентоване в «Білій гвардії». Цікаво, але там, зі світоглядно-протилежного боку, але з кардинально інших причин, теж відчувається приреченість боротьби білогвардійців проти чужої їм ментально, буттєво, а головне – духовно української стихії, боротьби проти феномену українства як такого: «Мышлаевский – ...Все деревни против нас. Я сегодня... напоролся на одного деда в деревне Попелихе и спрашиваю его “Деж вси ваши хлопци?”. Деревня словно вымерла. А он-то... отвечает: “Уси побиглы до Петлюры”... Ну тут уж я и не вытерпел... Остервенился. Взял этого богоносного хрена за манишку и говорю: “Уси побиглы до Петлюры? Вот я тебя сейчас пристрелю старая б... Ты узнаешь у меня, как до Петлюры бегают, ты у меня сбегаешь в царство небесное!” ...И конечно, святой хлибороб прозрел в два счета. В ноги кинулся и орет: “Ой, ваше высокоблагородие, це я сдуру... *тільки нэ вбивайте*”» (курсив наш – П.Я.) [3, с. 40]. Як і у випадку В. Винниченка, художній дар М. Булгакова не дозволяє йому злукавити і він подає реальність не ретушованою у відповідності до власних переконань, а такою, якою вона була насправді. Пишучи п'єсу вже в 1920-і роки, М. Булгаков міг би «загримувати» Мишлаєвського, зробити з нього ідейного борця, що жертвує собою за ідеали гуманізму й світової справедливості. Саме так, до слова, чинили його колеги-«соцреалісти» – оспівувачі червоних «героїв революції». Проте, справжньому митцеві огидне трафаретне штампування. Він або буде говорити правду, якою б вона не була, або просто мовчатиме. Художник у ньому завжди переможе його ж ідейні переконання як особистості.

Розглянемо наступні концепти, які несуть у монолозі Мишлаєвського через художню правду – правду історичну. Першим з них є відверта зневага до «богоносного хрена» – звичайного старого українського селянина. Лайливе висловлювання «богоносний хрен» є світоглядно й психологічно цікавим тому, що Мишлаєвський – не російський народ, що його цей офіцер репрезентує, а саме український народ іманентно, вочевидь, на термінологію Достоевського орієнтуючись, вважає «богоносним». Зневага ж до богоносності українського селянина ясно вказує й на рівень духовності й культури самого офіцера. Ця ж сама зневага відверто виявляється у пропозиції Мишлаєвського, «святому хліборобу» адресованій, «збігати в Царство Небесне». В наведеній думці немає ніякої поштивості, а тим більше немає християнської любові до малих сих, але є багато інших мотивацій. Серед них чи не першорядним є вислів-коментар Мишлаєвського після виголошених ним на адресу українського селянина брутальних погроз: «Святой хлибороб прозрел в два счета».

Богоносність, як відомо, є прямим слідуванням Христові, прагненням в буттєвій практиці не порушувати Заповідей Господніх, а не декларуючи свою віру в Бога робити щось протилежне. Це останнє називається фарисейством. Наголосимо й на тому, що М. Булгаков був чи не єдиним зі значних російських письменників та драматургів ХХ віку, який, нехай і в глузливо-іронічній формі, вжитій одним із його героїв (образно-смісловне єднання «святой хлібороб»), застосував це поняття саме до українців. До речі, вживаючи й в іншому контексті словосполучення «посмотри на морду хлібороба» [3, с. 48], М. Булгаков виказує достатню обізнаність з неприємною йому філософською теорією трактування українців саме як нації, духовно орієнтованої на спокійне осіле зростання, адже хліборобська праця вимагає не революційного розорення, не агресії, а ґрунтовності,

консервативного опертя на традиції предків. Власне християнський консерватизм українців-хліборобів був помітний багатьом в ту епоху. Це підтверджують, наприклад, класичні «Листи до братів-хліборобів» В. Липинського.

Цілком очевидно, що зневажливо-саркастична оцінка українського селянина має кілька світоглядних вимірів. «Прозріння» «святого хлібороба» у рецепції Мишляєвського спонукається ясною погрозою фізичному існуванню цього самого хлібороба. Підміна сакрального прозріння, яке сходить на людину лише внаслідок чудесного відкриття їй Господньої істини глузливим симулякром такого прозріння, є не просто антидуховною, вона є відверто знущальною не стільки над наляканим хліборобом, скільки над самою духовною суттю феномену прозріння як такого. Наведене нами вище зневажливе формулювання Мишляєвського прямо відповідає радянському насадженню віри в комуністичні ідеали через інтелектуальне, а найчастіше через звичайне фізичне насильство, коли і селяни й інтелігенти були *змушені вірити* в те, що вони не поділяли й навіть просто не розуміли. Мишляєвський і в цьому сенсі для українського селянина жодним чином не відрізняється від Троцького, Держинського чи Берії, хоча й нібито знаходиться в істотно іншій світоглядній системі координат. Страх звичайного громадянина, що його породжує свавілля «людини зі зброєю», є трансцендентальним для українства в усі часи панування ідеології радикального імперсько-революційного постпросвітництва.

Безсумнівно підтверджує іманентну сакральність українського хлібороба те, що Мишляєвський вважає проявом «низької натури», а ми вважаємо острахом дідуся перед будь-яким бандитом. Бандитом, як відомо, є озброєний агресор, чия поведінка становить пряму загрозу життю та здоров'ю громадян. Погрози Мишляєвського, його агресивні дії, жорстоке поводження, огидна й богохульна лексика не залишають у дідуся жодних сумнівів стосовно того, хто саме перед ним і як слід поводитися з такою особою. Благання дідуся «тільки не вбивайте», до Мишляєвського звернене, могло бути з таким же успіхом адресоване до будь-якого іншого озброєного бандита-нальотчика, чиїм фахом є грабунок. Саме така смиренна покора й благання до агресорів не вбивати – явища, типові для тогочасної України, викликали гнів і образу за покірних агресорам українців й у такого гуманіста, як В. Короленко, що, без жодного перебільшення, приходив у відчай, спостерігаючи безпорадність і покору українського селянина чужій йому безбожницькій диктатурі. В цьому сенсі хоч який-небудь опір чужій українській ментальності навалі розглядався мислителями, що перебували на позиціях християнського гуманізму, як щось необхідне, як чинник звичайного самозахисту особистості й суспільства.

Саме так ілюструє думки В. Короленка про «диканський ліс» як відчайдушно-приречену форму опору українського селянства привнесеному ззовні в Україну терору й іншим формам насильства заклик героя Винниченкової п'єси Микити Сліпченка боронити рідну землю від агресора та, водночас, промовиста фраза Мишляєвського «всі села проти нас». Це не гіпербола. Це справді так, адже люди, як це констатується у фрагменті драми «Між двох сил», виступили на захист щойно створеної власної державності і готові були захищати її зі зброєю в руках у власній українській армії. Підтверджує цю думку й констатація героєм п'єси М. Булгакова того факту, що «всі побігли до Петлори». Іншими словами – всі мешканці цього села записалися до регулярного війська УНР, а не до білої чи червоної армії.

Прикметним є й те, що у розмові зі старим Мишляєвський виявляє добре знання огидної йому мови, якої «не существует». Психологічно це пояснюється тим, що він хоче почути зрозумілу й повноцінну відповідь. Дідусь і справді довіряє йому, оскільки апріорі вважає рідну мову свого роду універсальним національним кодом, способом розпізнавання своїх. Звідси – відвертість дідуся. Мишляєвський цілком слушно констатує зміну ставлення дідуся до себе, після того як офіцер, за його власною точною самооцінкою – «остервенився», виявивши відверто презирливе ставлення до дідуся, до українців

та й до самої України. З філософського погляду дуже цікаве поєднання у мові й свідомості білого офіцера архетипів сприйняття українців як хліборобської та, водночас, богоносної нації. І те й інше поняття та їхнє єднання викликають у Мишлаєвського огиду й лють, що теж вельми показово. Неприховане обурення білогвардійського офіцера самим фактом існування «святого хлібороба», його брутальні погрози, до дідуся спрямовані, невмотивовані жодним зовнішнім чинником. Вельми прикметно й те, що дідусь жодним чином не відповідає Мишлаєвському на такому ж рівні, що вочевидь викликає у агресора ілюзію стосовно того, що його раса й нація вища, ніж забитий у прямому й переносному значенні «богоносний хрен».

Глузлива лайка є вагомим показником рівня й способу світосприйняття цього героя та багатьох його прототипів з реального життя. Обридні приниження («богоносний хрен», «старая б...»), до будь-якої, а тим більше до старої людини спрямовані, з граничною ясністю розвіюють ілюзію стосовно «вищеобраності» царського офіцерства, його вродженої шляхетності etc. Іспанський філософ Х. Ортега-і-Гасет, характеризуючи справжнього аристократа, зосібна зазначив: «Спадкове шляхетство має посередній характер, це віддзеркалене світло, місячне шляхетство, що походить від мертвих». І далі: «Для мене шляхетність – це синонім напруженого життя, що постійно прагне перевершити себе, порватися від старих досягнень» [6, с. 51]. Цілком ясно, що поведження Мишлаєвського прямо суперечить прагненню аристократа жити «напруженим життям та перевершенню себе», якщо, звісно, це життя і перевершення не повинно виявлятися у припущенні малих сих, а напруження складного душевного буття аристократа не повинно втілюватися в промовистому афоризмі: «Вот я тебя сейчас пристрелю старая б...».

Розвіювання М. Булгаковим як чесним і художньо правдивим митцем – свідком епохи, ілюзій щодо шляхетності поведження білогвардійського офіцерства стає набагато більш зримим тоді, коли український хлібороб і на гадці не має відповісти цій елітарній особистості тим самим словом й тим більше – дією (хоча може, з виховною метою, звісно, й треба було б?). Аристократ Мишлаєвський дозволяє собі підняти руку на беззбройну літню людину. Це також аргументований показник рівня його культури, а ще – добре пояснення феномену «української Вандеї» та «диканського лісу», про які співчутливо писав В. Короленко. Не мститися, а захищати елементарну людську гідність своїх батьків і самих себе йшли українські партизани в усьому ХХ столітті, адже для описаного М. Булгаковим українського дідуся гестапівська катівня чи шомполи денікінців мало чим різнилися і з морального, і з фізичного боку.

Доба революції 1917 – 1921 років була, відтак, добою граничної щирості у виявленні світоглядних пріоритетів будь-якого знакового митця-мислителя. Коментуючи терористичні злочини влади агресорів проти беззахисного й покірною в переважній частині своїй українського народу, великий оборонець права людини на життя й власну позицію, істинний гуманіст В. Короленко все ж не витримує й занотовує в «Щоденнику» гірку оцінку: «Мені огидна теляча покірність, з якою селянське середовище підкоряється підлим насильствам розбійників... американці давно вже влаштували суд Лінча. І це більш гідно людини, ніж ця теляча покірність, яка лише плодить злодійство і безкарні вбивства» [4, с. 254]. Такі слова, погодьмося, на побіжний перший погляд, текстологічно важко було б віднести до мови й діаріушу великого гуманіста, але є важливим те, що вони, світоглядно й емоційно, як і повстання Хмельницького, як дії козаків, як українська Гайдамаччина та національно-визвольний рух 1920 та 1940 років засвідчують лиш одне – спільність реакції на граничну несправедливість та насильство з боку доведеного до краю українця. Крім означеного, вищенаведені слова свідчать і про образу за рідне, за іманентно близьке, яке кривдять і яке не хоче або не може протистояти насильникам.

Християнська покора українських селян, яка ще не раз виявиться й у 1932 – 1933 й у 1937 та інших роках, відтак, є універсальною, більшою ніж межа терпіння навіть

В. Короленка, якого, внаслідок приналежності до духовно-кордоцентричного універсуму, важко звинуватити у прихильності до терористично-радикальних течій. Згадка про «суд Лінча», який був би моральнішим від такого терпіння, безперечно споріднена полемічним прийомам Бароко, але, водночас, вона яскраво висвітлює іманентні козацько-мілітарні барокові уявлення Короленка про право на необхідну самооборону, про моральність протистояння терористові або насильнику, який від безкарності жертв розперезався до краю. Зауважимо в дужках, що якби радикально-опірний постулат гуманіста, але не віруючого українського православного християнина, В. Короленка був масово застосований українськими селянами під час тотального знищення українців Сталіним, Молотовим, Кагановичем в 1932 – 1933 роках, то навряд чи Голодомор набув би таких загрозливих масштабів. До речі, самі насильники як вульгарні матеріалісти (про це читаємо у записках розмов Молотова з Ф. Чуєвим) підсвідомо чекали стосовно себе чогось подібного до справедливого суду Лінча, як закономірного наслідку своїх розбійницьких дій. Проте дієве, практичне у всій своїй всеосяжності, а не деклароване христорлюбство, неопирання злу насильством завжди було органічною рисою світогляду переважної частини української громади.

ЛІТЕРАТУРА

1. Мережковский Д. Наполеон / Мережковский Д. – М. : Мир книги. Ритейл, 2012. – 304 с.
2. Вернадский В. Дневники 1941 – 1943 / Вернадский В. – М. : РОССПЭН, 2010. – 542 с.
3. Булгаков М. Белая гвардия / М. Булгаков // Пьесы 1920-х годов. – Л. : «Искусство», 1990. – С. 35-110.
4. Короленко В. Дневник 1917 – 1921 годов. Письма / Короленко В. – М. : Советский писатель, 2001. – 544 с.
5. Винниченко В. Між двох сил / В. Винниченко // Закон. П'єси. – Х., 2008. – С. 3-81.
6. Ортега-і-Гасет Х. Вибрані твори / Ортега-і-Гасет Х. – К. : Основи, 1994. – 421 с.

Павло Ямчук

Український духовно-життєвий контекст епохи радикального постпросвітництва в інтерпретації вчених-думців-філософів 1910 – 1920-х років

В пропонованій статті досліджується феномен сприйняття української реальності переломних часів, виходячи з різних аксіологічно-світоглядних диспозицій, вченими-думцями та митцями слова тієї епохи – В. Короленко, В. Вернадським, В. Винниченко та М. Булгаковим. В особливості вивчається розвернута ціннісно-смысловая перспектива їх мислення та видимості в українському та європейському контекстах.

Pavlo Jamchuk

Ukrainian Spiritual and Existential Context of the Radical Post Enlightenment Period in Perception of the Main Authors and Philosophers of 1910-1920 years

In the given article, the phenomenon of perception of Ukrainian reality in the period of social crisis concerning to different value and world outlook dispositions by the main authors and philosophers of that period, i.e. by V. Korolenko, V. Vernadskij, V. Vinnichenko and M. Bulakov, are considered. Exploded value and conceptual perspective of their thinking and visibility in Ukrainian and European context are especially investigated.

Стаття надійшла до редакції 11.09.2012.